

Лариса МАРЧУК
(Львів)

*Не маймо претензії творити для віків,
а ліпше пильнуймо свого обов'язку перед хвилиною,
перед її вимогами, щоб чесно сповнити його.*

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

У Львові Грушевський писав і творив нам нашу історію

Є в Києві та Львові дві вулиці, що мають ім'я історика Михайла Грушевського. Одна з них – київська – нещодавно стала відома всьому світові, адже там українці заявили про себе як про самостійну націю, там пролилася кров Небесної сотні. Було це в XXI столітті, 2014 року. Друга – львівська: там 28-річний професор Михайло Грушевський уперше заявив усьому науковому світові, що є така історія України-Руси, розпочавши читати курс історії українського народу. Було це наприкінці XIX століття, 1894 року.

Михайло Грушевський прибув до Львова молодим 28-річним професором

Між цими датами – 120 років. Що ми як громадяни України зробили нині для того, щоб утвердити у світовій молекулі простору українську ідею Грушевського? Бо саме історик Грушевський перший розпочав боротьбу за незалежність України. Але не на барикадах, а у Львівському університеті – з викладання й написання «Історії України-Руси».

Ми, як громадяни України, котрі відстояли свою самодостатність і гідність, маємо сприяти монополізації на державному рівні історії Київської Русі й цим не дати жодних підстав для різних політичних маніпуляцій. Для всієї міжнародної спільноти Україна має раз і назавжди закарбуватися як правонаступниця Київської Русі. Згадаймо: саме київська княжна Анна Ярославна, ставши королевою Франції, привезла в Європу Євангеліє, на якому присягали тамтешні королі, а хороброго й мудрого політика – київського й галицького князя Данила Романовича коронував сам Папа Римський... Вікно в Європу перед Київською Руссю ніколи не зачинялося.

Саме таку європейську «Історію України-Руси» створив найвизначніший дослідник української історії Михайло Грушевський протягом 20 років наполегливої праці у Львові. І це тоді, коли над українцями панували дві потужні імперії – Російська та Австро-Угорська.

Прибув до Львова, щоб послужити своєму народові

Місія Михайла Грушевського як творця «Історії України-Руси» була в планах Бога, адже молодий учений свідомо поставив перед собою завдання, яке на той час видавалося цілковито абсурдним. Однак сама ідея була чиста й покликана служити народові, а це той наріжний камінь, що дав можливість створити новий світ – історію України-Руси. Грушевський анітрохи не сумнівався, що йому вдасться втілити задумане. Хоча суспільно-політичні події складалися не на користь ученого, та завдяки високому устремлінню великого духу Грушевського неблаготатні умови ставали трампліном для його наукових звершень.

Отож молодий учений, професор і громадянин царської Росії, в якій діяла заборона на все українське, досліджував історію народу, що його не визнавали дві імперії

світу. «Імперії ніколи не бачать очей народу, бо дивляться на світ очима рабовласника», – писав історик.

Грушевський прибув до австрійського й польського Львова з конкретною метою – викладати у Львівському університеті історію українського народу. Тоді в Галичині поширеною була назва «русини». Міністр освіти Австро-Угорської імперії заявив, що історію України взагалі не можна вважати наукою.

– І все ж Австро-Угорщина, як конституційна монархія, змушена була надавати задекларовані нею права на освіту й віросповідання національним меншинам, які входили до її складу, – зазначає перекладач праць Михайла Грушевського, голова Археографічної комісії наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, історик Іван Сварник. – У тогочасному галицькому суспільстві не раз висувалися вимоги про створення кафедри української історії. Відтак, 1894 року у Львівському університеті відкрили кафедру загальної історії зі спеціальним оглядом Східної Європи з українською мовою викладання. У самодержавній Російській імперії, де діяла заборона на українську мову, історик Грушевський не мав можливості розкрити всі свої наукові дослідження. З часу активної роботи в Грушевського як історика не було жодних ілюзій щодо Росії, котра завжди перешкоджала розвитку українців. Тому вчений за 20 років наукової роботи й організаторської діяльності у Львові зумів свідомо створити **модерну українську націю**. На той час ані в Росії, ані в Європі не було рівних йому істориків. Із ним рахувалися, він був членом академії наук у кількох країнах, мав науковий авторитет. Українці є спадкоємцями Київської Русі – цю тезу він висунув ще наприкінці XIX століття й науково обґрунтував, написавши тисячі праць, які стали 10-томною «Історією України-Руси».

Грушевський довів, що в минулому український народ був відомий під різними іменами – «руський», «русинський» і «малоруський», а назви «Русь» і «руський» згодом монополізували московити. Його монументальна праця під назвою «Історія України-Руси» підкреслювала органічну єдність між стародавнім, середньовічним і сучасним періодами української історії – таку оцінку його дослідженню вже тоді давали співвітчизники.

Перша лекція молодого професора Грушевського у Львівському університеті відкрила нову національ-

но-культурно-просвітницьку епоху в Галичині. Один із очевидців згадував: «Галичани призвичаєні були бачити героями історії царів, князів, гетьманів, бояр, тим часом від молодого ученого, в якому хотіли мати «готовий авторитет», вони почули щось зовсім протилежне: єдиний герой історії – це народ, народна маса, а мета історії – зрозуміти «стан економічний, культурний, духовний» цієї маси, «її пригоди, її бажання й ідеали». Така демократизація історії певне не подобалася слухачам, особливо старшим. Вона й тепер не подобається деяким, але вони мовчали й оплескували молодого вченого».

«Галицька весна української ідеї»

Так називається документальний фільм про життя Грушевського в Галичині, нещодавно презентований у Львові. Автор фільму – тележурналіст і дослідник Тарас Каляндрук. Це перша спроба розповісти про ті здобутки, той важливий період винятково титанічної праці історика, який створив підґрунтя для майбутньої незалежної України, розпочавши читати цикл лекцій з української історії, що збирали студентів із різних факультетів. Саме так гуртувалася галицька молодь довкола ідеї історії України. «Історія України-Руси» ще не була написана, видавалися тільки окремі праці, але їх читали, їх обговорювали. Й лише 1898-го, через чотири роки по приїзді Грушевського до Львова, вийшов перший том фундаментальної «Історії...».

– Чим усе закінчилося б, якби Грушевський писав «Історію України-Руси» в царській Росії, зрозуміло всім. Львівський період праці історика був настільки плідний, що він один зробив більше, ніж сьогодні виші, – переконаний Тарас Каляндрук. – Учений очолив Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) й розбудував його структуру до неофіційної академії наук, розпочав широку різнобічну видавничу діяльність.

У фільмі показано львівські будівлі самодостатньої наукової установи – це і музей, і бібліотека, друкарні, редакції, палітурня... Усі кам'яниці були придбані з ініціативи Михайла Грушевського коштом меценатів із Наддніпрянщини. Так, професор хірургії Павло Пелехін із Санкт-Петербурга подарував НТШ 90 тисяч крон, за які було придбано будівлю, що нині має адресу: вул. Винниченка, 26. Завдяки пожертві в 63 тисячі крон відомого землевласника й мецената Євгена Чикаленка та ін-

ших жертводавців, зокрема й Михайла Грушевського, які додали 100 тисяч крон, було споруджено Академічний дім (нині – на вул. Коцюбинського, 21) для студентів-українців та членів НТШ. Грушевський придбав ще один будинок для товариства (вул. Винниченка, 24). На це йому презентував 250 тисяч крон відомий промисловець і меценат української культури Василь Смиренко та 150 тисяч – австрійський уряд. Відтак, за 400 тисяч крон придбали ще один будинок для НТШ, а також будинок «Просвіти», про що нині сповіщає дошка на площі Ринок.

Тарас Каляндрук ставить у стрічці важливий наголос на єдності Сходу та Заходу в творенні нової української нації. Українська наука в Галичині творилася за матеріальної та інтелектуальної підтримки наддніпрянців, Грушевський коштом меценатів видавав у Львові твори українських письменників, яких у царській Росії заборонялося друкувати українською. Саме Грушевський називає в той благодатний час Галичину «українським П'ємонтом». У Європі вперше знайомляться з журналом «Літературно-науковий вістник», звідки дізнаються про «Історію України-Руси», де були надруковані історичні дослідження Грушевського. Велику популярність у науковому світі здобули й «Записки НТШ». Грушевського запросили до Парижа читати лекції з історії України.

– Високий науковий рівень «Записок» привернув увагу фахівців із різних галузей науки – медицини, біології, хімії, математики. Чимало з них виявили бажання опублікувати на сторінках видання свої праці. Відомі вчені – фізик Макс Планк, Альберт Айнштайн, Нільс Бор, Альфред Єнсен та інші лауреати Нобелівської пре-

Марія Грушевська, дружина Михайла Грушевського

Михайло Грушевський серед викладачів і слухачів українських наукових курсів у Львові

мії були членами Наукового товариства імені Шевченка, – підкреслює Іван Сварник.

У фільмі миготять назви міст: Женева, Париж, Лондон, Лейпциг, Прага, Рим, Берлін, Санкт-Петербург, де працював у архівах, бібліотеках і виступав із лекціями Михайло Грушевський.

Сім'янин

Із 1894 по 1914 рік Грушевський мешкав у Львові. Це були найщасливіші роки його життя. Тут одружився, став батьком, побудував віллу. Самотужки проклав бруковану доріжку біля будинку, посадив сад. Чудовий господар і сім'янин, звичайні житейські справи Грушевський виконував легко й по-діловому.

Дружина історика Марія Вояковська була вчителькою зі священницького роду: «Це був просто грім з ясно-го неба для нашої львівської «сметанки». [...] Вибрана ним дружина була не тільки дуже освічена й розумна, а й уже розсудна, а при цьому зразкова дружина та мати й господиня дому», – згадував один зі знайомих.

У метричній книзі церкви Петра і Павла на вулиці Личаківській у Львові був зроблений запис про шлюб: наречений – Михайло Грушевський, вік – 29 років, православного віросповідання; наречена – Марія Вояковська, вік – 27 років, греко-католицького віросповідання. І цей факт єднання двох різних за віросповіданням українців є доброю моделлю для майбутньої України. І Грушевський це розумів. Дружина «була вірним і тямущим товаришем у моїй діяльності», написав він у своєму щоденнику. Вона сприяла роботі свого чоловіка, була доброю господинею, частувала гостей знаменитим родинним горіховим тортом, уміла створити приємну атмосферу спілкування, коли збиралися чи то студенти, чи галицькі політики, письменники, художники, адвокати. Між подружжям було повне взаєморозуміння, яке ще більше зміцніло, коли в них народилася донька Катруся. Тепла батьківська любов і чуйність закарбовані в кожному слові щоденника Грушевського, де він писав про свою кохану Кулюню – так він її ніжно називав. Про доньку завжди турбувався, а коли виїздив за межі Львова, то зі своїх відряджень Європою завжди надсилав поштівки із зображеннями котиків, які любила маленька Кулюня, а також привозив звідусіль її улюблені шоколадні цукерки.

Сім'я для Грушевського була джерелом наснаги. Тому з таким пієтетом і високими вимогами будував віллу на Софіївці біля Стрийського парку: «Щоб забезпечити собі більший спокій і ліпші обставини життя, купив у 1901 році ґрунт за містом Львовом і, зазичивши ся у фамілії, поставив собі віллу – факт, що піддержав за мною дуже мало оправдану репутацію багача і магната, яка утворила ся за мною вже від початків львівського життя, завдяки тому, мабуть, що я не брав гонорарів за свої роботи в Товаристві імені Шевченка, взагалі не ласився «на грейцер».

У родинному колі на літніх вакаціях у селі Криворівня, 1912 рік.
У першому ряду внизу по обидва боки від дітей – Михайло Грушевський та його 12-річна донька Катерина, вгорі біля Грушевського – його дружина Марія

Грушевський був ініціатором і натхненником свого родинного гнізда. Він сам обрав мальовниче місце біля Стрийського парку, запросив відомого знайомого архітектора, планував і швидко діяв. За рік була споруджена прекрасна вілла Грушевських, де дружина висадила розарій, а господар – дерева.

«Часто мрію про те, щоб повернутись до своїх книжок, до дерев, які садив тому 20 літ, і тихенько пожити під їх тінею хоч кілька літ. [...] Чи не могли б Ви ... зробити мені сю велику послугу – допомогти зберігти своє гніздо?» – пише Грушевський до львівських друзів у передчутті трагічних подій кінця свого життя.

На щастя, завдяки ентузіазму багатьох українських патріотів 1998 року тут створили меморіальний музей Грушевського. У 1999-му, коли у Львові відбувся саміт президентів країн Центральної та Східної Європи, поважні гості приїхали на віллу творця «Історії України-Руси» й посадили тут сад, який щороку восени плодоносить на вродини відомого господаря.

Як галичани стали українцями

Вілла Грушевського на Софіївці була комфортним місцем для наукової роботи не тільки для вченого, а і його учнів.

– Грушевський мав унікальну бібліотеку, яку збирав не один рік, – розповідає Іван Сварник. – Це була спеціальна література багатьма мовами. Адже історик володів німецькою, англійською, французькою, грецькою, латиною, польською, а також давніми старослов'янськими мовами. Його улюблений учень Іван Крип'якевич згадував, що студенти особливо полюбили практичні заняття на віллі професора. Для кожного свого учня вчитель накреслював завдання на рік, два й навіть п'ять. Кожен знав, над чим має працювати. Грушевський у Львові «писав нам нашу історію й творив нам нашу історію», сказав Іван Крип'якевич.

Грушевський був великим працелюбом. Він мало спав, рано прокидався. День був спланований. Читав лекції, писав статті, редагував праці інших, проводив практичні заняття зі студентами, листувався з наддніпрянцями, займався фінансовими справами НТШ і попри все це знаходив час щодня писати щоденник. Неабиякі організаторські здібності, особисті знайомства з відомими українцями – аграріями, промисловцями, лікарями допомагали йому фінансувати українські видавничі справи, купувати нерухомість для потреб громади НТШ. Грушевський був дуже ощадливий і прагматичний у побутових справах, цінував кожен долар – як свій, так і зароблений іншими. Тому студентам, яких залучав до наукової роботи в НТШ, завжди

Вілла Михайла Грушевського у Львові, де він мешкав із дружиною й донькою. Нині – Державний меморіальний музей Михайла Грушевського

призначав платню й стипендії, гоно-
рари, вишукуючи для цього меценатів.
Із видавцями змів вправно «торгуватися»,
щоб одержати вигідну ціну. Так, в одному
з листів він нагадав видавцеві, що коли той
не спустить ціну, історик змушений буде
звернутися до друкаря в Парижі.

За 20 років суспільно-наукового життя у
Львові Грушевський зробив галичан українцями,
навчив їх спілкуватись українською. Він читав
лекції, писав і розмовляв в університеті
українською, був для молоді моральним
авторитетом, науковцем світового рівня,
що розмовляв українською. Бо, як правило,
всюди тоді в Галичині розмовляли польською
й тільки вдома русинською.

– Як мислитель Грушевський виділявся
серед інтелектуалів, його роботи високо
цінували в науковому світі. Біля нього
сформувалася група радикальної молоді,
яка висунула ідею створення українського
університету у Львові, – розповідає
знавець архівних матеріалів Іван Сварник.
– У Львівському університеті відбувалися
сучічки між польськими та українськими
студентами. Професора не раз викликали
до поліції, сподіваючись дізнатися від нього
про студентські політичні гуртки. А політики
Польщі зверталися до уряду з вимогою
вислати Грушевського з Галичини, бо він
бунтує й закликає до революції.

Іван Сварник наголошує: «Перекладаючи
праці Грушевського з російської мови на
українську для 50-томного видання, яке з
2000 року виходить у Львові, я переконався,
що вчений не мав жодних ілюзій щодо Росії
та її ворожого політики стосовно українців
та українства. Він як політик закликав
українців покладатися на власні сили. До
того ж Грушевський відверто заперечив
навіть тим галичанам, які йому симпатизували:
він не бачив можливості компромісів із
польськими політиками для розбудови
новітньої спільноти українців. Тоді його
не розуміли навіть передові кола галичан,
бо їхня національна свідомість ще не була
готова до сприйняття того новітнього
шляху, яким мають іти українці».

Криворівня

Улюбленим місцем відпочинку родини
Грушевських було село Криворівня на
Гуцульщині. Тут, над річкою Бе-

режницею, вони мали садибу, де всі
збиралися на літні вакації. У Криворівні
відпочивали Іван Франко, Михайло Коцюбинський,
Ольга Кобилянська, Леся Українка, Марко
Черемшина, Гнат Хоткевич. Родина
Грушевських приятелювала з художниками
Іваном Трушем та Михайлом Жуком. Перший
намалював портрет доньки Грушевського
Катрусі, другий – картину «Яблуневий
цвіт» для його дружини Марії.

Грушевський любив Карпати, був
пристрасним колекціонером гуцульських
старожитностей. Він їх купував і замовляв
у народних майстрів. Одну з кімнат на
віллі у Львові облаштував у гуцульському
стилі. Навіть стіни й стеля були розмальовані
стилізованими геометричними візерунками.
Грушевський замовив мальовничу гуцульську
піч за зразками косівської кераміки,
яку виготовив на своїй фабриці львівський
архітектор і підприємець Іван Левинський.
Гуцульська кімната,

Гуцульська піч на віллі Грушевського

де господар любив працювати, стоячи за кафедрою,
вдалася на славу: тут були зібрані речі гуцульського
побуту, а також ікони на склі, килими, запаски,
хустки, жіночі прикраси, чоловічі натільні хрести.
Окрасою став прекрасний дерев'яний мисник
роботи відомих майстрів Шкрібляків. Завдяки
фотографіям, спогадам та вдалому проекту
художника Ореста Скопа працівникам музею
вдалося відновити гуцульську кімнату на
віллі професора у Львові.

У Криворівні на вакаціях родину історика
застала Перша світова війна. Звідси
Грушевський, як громадянин Росії, через
Відень і Прагу змушений був повернутися до
Києва, де царський уряд арештував його як
«шпигуна і зрадника» та заслав у Сибірськ.
За ним поїхали дружина й донька. Так
розпочалися гоніння на історика. Російські
царські війська спалили його садибу в
Криворівні, а згодом уже червоні спалили
будинок академіка в Києві разом із
архівами та бібліотекою вченого. І царська,
і радянська, і нинішня Росія завжди не
визнавала й забороняла найвизначнішу
працю Грушевського в історії народів світу –
«Історію України-Руси», бо вона створила
українську націю. Це був початок епохи,
про яку великий історик Грушевський
попередив українців: «Будь-які окупанти
забирають батьківщину, коли не зустрічають
спротив нації».

Гуцульська кімната, відтворена за фотографіями й спогадами сучасників історика